

POEZIA ENERGIEI SCĂZUTE. O LECTURĂ (PERI)TERMODINAMICĂ A INTERPRETĂRII LUI G. BACOVIA VIA E. LOVINESCU (II)

Teodora DUMITRU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române
G. Călinescu Institute of Literary History and Theory of the Romanian Academy
E-mail: teodorailianadumitru@gmail.com

LOW ENERGY POETRY:
A (PERI)THERMODYNAMIC READING OF E. LOVINESCU’S INTERPRETATION OF G. BACOVIA (II)

Abstract: The purpose of this essay is an attempt to map the energetic and (peri)thermodynamic background of theories about poetry from the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, also included in the horizon of interest of Romanian critics. In the present essay, I trace the route by which the literary critic E. Lovinescu arrives at his unique stylistic and conceptual approach to the poetry of G. Bacovia from the article he dedicates to him in 1922 and from the sequence reserved for the same poet in the study *Poezia nouă* (1923), both capitalized, further, in his literary histories. It is about the interpretation or even the definition of Bacovian poetry as an “expression” of “a neurosis,” as a “poetry” of “(deeply animalistic) kinesthesia,” as an “almost direct expression” of a “sick kinesthesia” or, even more abruptly, as “secretion of a sick organism, as moisture is the tear of damp walls.”

Key words: thermodynamics, energy, neurosis, kinesthesia, G. Bacovia, E. Lovinescu, I.L. Caragiale, Claude Bernard, Léon Dumont, Ernest Dupré

Citation suggestion: Dumitru, Teodora. “Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu (II)”. *Transilvania*, no. 4 (2023): 24–34.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.04>.

În prima parte a acestui studiu¹ am realizat o incursiune în posibilele surse științiste de secol XVIII-XIX – medicale, fiziologice, termodinamice, energetice etc. – care i-ar fi putut oferi lui E. Lovinescu soluția interpretării poeziei lui Bacovia ca „expresie a unei nevroze”, ca „secrețiune a unui organism bolnav” sau ca poezie a „cinesteziei”.

Am pornit de la opiniile de secol XVIII ale lui Jean-Baptiste Pressavin despre „mașina corporală” și am identificat în lucrarea *Théorie scientifique de la sensibilité* (1875) a lui Léon Dumont un punct de întâlnire al mai multor teorii din varii spectre ale cunoașterii. Am folosit cartea lui Dumont ca pe o hartă care arată cum erau reprezentate spre finele secolului XIX concepte precum „plăcere”, „durere”, sistem nervos, „sensibilitate” etc. într-un cadru științific sau voit științific. Adică într-un

context din ce în ce mai atent la modul în care fizica de secol XIX, prin descoperirea legii conservării energiei și prin avansul termodinamicii, solicita reconfigurarea perspectivei asupra lumii (inclusiv asupra corporalității și/ sau a minții) – un context tot mai puțin debitor paradigmatelor cunoașterii de secol XVIII și filozofiei clasice, deși nu complet desprins de acestea.

Dacă prima parte a studiului am rezervat-o unei inspecții în trecut cu caracter general, în a doua parte voi pune în evidență conexiunile de tip particular care pot fi făcute între concepțiile științiste de secol XIX-XX despre „nervi”, „sensibilitate” etc. și poezia lui Bacovia, așa cum a descris-o Lovinescu în deceniul 1920.

Bacovia, poezia deficitului de „energie” & alte „suferințe” literaro-energetice

Pe lângă aspectele discutate în partea întâi a studiului de față, din lucrarea lui Léon Dumont am reținut următoarea definiție a „inconștientului”: „inconștientul” este „negarea forței”. Prin intermediul acestei definiții se poate ajunge, în fine, mai concret la speța interpretării lovinesciene a poeziei lui Bacovia. Căci, în termeni mai puțin radicali, această „negare” a „forței” poate fi înțeleasă și ca deficit sau ca insuficiență de „energie”, perspectivă din care definirea „inconștientului” se reclamă, mai mult sau mai puțin explicit, de la legea conservării energiei. Această reprezentare găsită la Dumont oferă și cea mai bună cheie a decodării „insuficienței” psiho-emoționale și chiar somatice a autorului Bacovia, „insuficiență” transpusă, se înțelege, și în poezia lui, așa cum reiese din lectura pe care i-o aplică Lovinescu în anii 1922-1923.

Iată cum descinde în arenă la Dumont – în acest context precis al traducerii „sensibilității” via legea conservării energiei – și vocabula „insuficiență”, favorita lui Lovinescu în teoretizarea poeziei bacoviene (filozoful francez tratează punctual despre o „insuficiență a excitației”, fenomen echivalent cu „excesul” de excitație, ambele estimate ca sursă a „durerii”):

„La peine ne résultera-t-elle pas tantôt d'une *insuffisance d'excitation*, tantôt d'une excitation trop grande qui va jusqu'à la désagrégation des éléments organiques, tantôt d'une grande dépense d'énergie, tantôt d'une suppression, tantôt d'un obstacle? [...] La quantité de force reçue n'est-elle pas tantôt conservée par l'individu et transformée en travail intérieur, tantôt restituée au dehors sous forme de production, d'acte volontaire, d'énergie locomotrice, de chaleur etc.? [subl. m., T.D.]”²

Admițând că termodinamica se definește sintetic ca știința a transformării căldurii în lucru mecanic și invers, trebuie remarcată în această suită interogativă o configurare rezolut termodinamică a relațiilor dintre „forțele” ce definesc „ansamblul” uman și animal în genere: „forța” e transformată în lucru (mecanic) și în „produs”/ energie locomotoare sau căldură. În astfel de pasaje e mai clar decât oriunde că Dumont depășește paradigma newtoniană a mecanicii. Se cere, de asemenea, remarcat în fragmentul citat calificativul „lucru (mecanic) interior” („travail intérieur [subl. m., T.D.]”). Să fie vorba doar de o metaforă ori de o reprezentare deloc metaforică a gândirii, a reflecției, a creației ca tip particular de „lucru (mecanic)”?

Dificil de optat pentru un răspuns, fiindcă Dumont nu pare să se decidă pentru explicația integrală științistă și/ sau materialistă. Fiindcă același teoretician care refuzase explicit reducerea (simili-materialistă) a „conștiinței” la mecanică sau la termodinamică nu dă semn că refuză, pe de altă parte, reducerea gândirii și a creației la tipologia „lucrului

mecanic”, fie el unul „interior” (simbolic, creativ?), adică presupus distinct de „energia locomotorie” sau de căldura măsurabilă cu instrumentele fizicii.³

Revenind la conceptul de „insuficiență” – frecvent și în jargonul criticii de poezie a lui Lovinescu mai ales când tratează despre poezia simbolistă – e de constatat că această „insuficiență a excitației” ce constituie una dintre cauzele „durerii” la Dumont e un concept care poate fi inserat (depistat) cu succes în genealogia „insuficiențelor” identificate de criticul de la „Sburătorul” în poezia bacoviană și în „psihologia” ce i-ar sta la origine. Nu doar informațiile regăsite la Dumont ar susține această ipoteză, ci și protocolul recomandat, de pildă, de un teoretician mai apropiat de fenomenul literar, ca Émile Hennequin. În *La Critique scientifique* (1888), acesta consideră că opera literară explică sau măcar oferă „indicii” despre „psihologia” autorului ei (cineva ca Lovinescu ar fi putut merge mai departe pentru a susține că opera oferă indicii chiar despre „fiziologia” autorului). Astfel, dacă „insuficiența excitației” duce la o „diminuare a energiei”, iar aceasta este o cauză a „durerii”, a identifica „insuficiența” în poezia bacoviană duce cu necesitate la identificarea cauzelor poeziei bacoviene în „durerea” însăși. Bacovia ar fi, așadar, un *suferind* înainte de a fi un *poet*, această primă calitate determinând-o pe a doua. Aceasta ar fi morala sintetică a perspectivei lui Lovinescu asupra poeziei bacoviene.

Însă nu numai „insuficiența excitației” provoacă „durere”, arată Dumont, căci „diminuarea energiei” cauzatoare de suferință poate surveni atât dintr-un exces, printr-o intensificare a cheltuirii sau a activității (a „lucrului [mecanic]” excesiv), cât și dintr-un deficit, printr-o supresie a excitației, a „reparării” sau a „reacției vitale”. „Durerea” ar fi, în acest caz, fie rezultatul unei „pierderi” (irosiri) de „forță” prin acțiune excesivă, fie rezultatul unei primiri deficitare de „forță”:

„La diminution d'énergie d'où résulte la douleur se produit en nous d'une manière positive ou négative: positive, quand elle résulte d'une augmentation de dépense ou d'activité; négative, quand elle consiste dans une suppression d'excitation, de réparation ou de réaction vitale. Nous avons par conséquent à rapporter tout d'abord toutes les douleurs à deux grandes classes: 1° celles qui tiennent à ce que nous perdons trop de force; 2° celles qui consistent en ce que nous n'en recevons pas assez”⁴.

Tipul de „rezistență” căruia trebuie să i se opună rezervele de „forță” sau de „energie” ori „obstacolele” ce se cer surmontate sunt, deci, și ele luate în calcul, atât în efortul (lucrul mecanic) corporal, cât și în cazul celui intelectual.

Dumont oferă însă și alte piste, conexe, ale interpretării lui Bacovia și a poeziei sale ca multiplu *suferind(ă)*, așa cum o percepe Lovinescu, respectiv, ca produse ale unei psihologii afectate de „suferințe” ori

„dureri” de diverse cauze. Prin prisma diagnosticelor și a mecanismelor fizico-chimice puse pe tapet de Dumont în demersul său de abordare științifică a „sensibilității”, despre poetul Bacovia și despre poezia lui s-ar mai putea spune, de exemplu, și că sunt afectate de: „anestezie”, de „analgezie”, de „supresia excitării”, de diminuarea proceselor reparative ale organismului, de lipsa „reacției vitale” etc. Însă toate acestea se subsumează, e drept, macro-diagnosticului ținând de „diminuarea energiei”. „Diminuarea energiei” *via* „insuficiența excitării” pare, în orice caz, un diagnostic în maximă convergență cu interpretarea pe care o dă Lovinescu poeziei bacoviene și, mai mult sau mai puțin implicit, chiar „psihologiei” și fiziologiei poetului.

O anume specie de suferință – epuizarea sau oboseala – pare să trimită, iarăși, în mod deosebit la tiparul psiho-somatic bacovian, așa cum îl percepe Lovinescu *via* poezia sa, definită, cum am văzut, și ca „secrețiune a unui organism bolnav”, dar și ca „cinestezie imobilă” ori prin comparația cu un fenomen din universul anorganic, igrasia. Ce se află la originea sfârșelii bacoviene – o epuizare cvasi-anorganică, așadar una care nu denotă comportamentul unui organism viu, care duce la pietrificare sau la lichefiere – se poate afla tot din reflecțiile lui Dumont: e vorba de „stresul oxidativ”. Bacovia, se poate deduce, „cheltuie” mai multă „energie” decât produce, de unde tendința lui spre imobilitatea/astenia vegetativă, „animalică” sau chiar (simili) anorganică:

„un malaise plus ou moins pénible dans tous les cas où il a été déterminé à oxyder⁶, c'est-à-dire à user une certaine quantité de matériaux plus rapidement qu'ils ne peuvent être réparés suivant le cours ordinaire de la circulation et de l'assimilation. [...] chez les individus faibles, anémiques ou soumis à des privations, le sentiment d'épuisement dure plus longtemps que chez les individus robustes et à sang riche ou dont le régime alimentaire est abondant”⁷

Diagnosticul lovinescian de „cinestezie (imobilă)/profund animalică” dat poeziei bacoviene este și el, de altfel, absolut convergent cu epuizarea sau cu „insuficiența” energetică despre care am discutat mai sus. Conceptul de „cenestezie”, preluat de Lovinescu în varianta „cinestezie”, a fost exploatat în primii ani ai secolului XX de clinicieni ca Ernest Dupré (și) și definit ca „ensemble des sensations communes κοίνοσ αισθησις d'origine organique, sensorielle ou génitale. Certains auteurs désignent aussi sous le nom de cénesthésie le sentiment intime, plus ou moins obscur, de notre corps, de la tonalité générale de l'exercice de nos fonctions, résultant de la synthèse des sensations, surtout végétatives, qui émanent de la vie de l'organisme”⁸. S-a vorbit și de o patologie asociată disfuncțiilor cenestezice – „cenestopatia” – teoretizată de Paul Camus, Ernest Dupré ș.a., în primii ani ai secolului XX, ca „troubles

des éléments primaires de la sensibilité organique [...] alterations locales de la sensibilité commune [...] perturbations de la sensibilité centrale des organes, semblant intéresser les territoires cérébraux de la projection”⁹. Este o definiție care, se poate spune, sintetizează *diagnosticul psihiatric al simbolismului în sine*, ca ethos și filozofie a artei, sau măcar al unora dintre reprezentanții săi: o „senzație generală de disconfort, neliniște, anxietate și o senzație corporală anormală, rezistând la orice terapie medicamentoasă”¹⁰. În termenii pozitivismului medical, poezia simbolistă în sine, nu doar fenomenul Bacovia, ar putea fi descrisă ca reacție cenestopatică, de tulburare depresiv-anxioasă ținând de o „patologie a imaginației și a emotivității” (acesta este, de altfel, chiar titlul lucrării lui Dupré din 1925) și de rezistență somatică la orice principiu de ameliorare (îndeosebi pe cale rațională) a condiției subiectului.

În aceste condiții, un teoretician ca Dumont, dar, cu și mai mult temeii, un om de știință și un practician renumit în profesia sa de tipul lui Claude Bernard i-ar fi recomandat, prin urmare, poetului simbolist să mănânce mai mult, câtă vreme cercetările din epocă arătau că în travaliul intelectual ori nervos („travail intérieur”) se consumă mai multă „energie” decât în munca fizică și că, prin urmare, e explicabil faptul că un avocat consumă mai multe „beefsteak”-uri decât un muncitor¹¹. Dacă știința vremii pretindea că poate să cuantifice cantitatea de efort intelectual depus într-o zi din simpla analiză a sumarului de urină¹², e clar că din analiza poeziei un cercetător dotat cu astfel de convingeri putea deduce la fel de ușor tipul de efort intelectual („lucru mecanic interior”) depus de poet, tipologia lui intelectuală și chiar un diagnostic al funcționării tuturor organelor sale. Afirmatia materialistului zis „vulgar” Jacob Moleschott conform căreia „nu există gândire fără fosfor”¹³ (*i.e.*, fără o nutriție care să asigure asimilarea acestui element chimic) se situează și ea undeva în preistoria diagnosticelor de „nevroză”, „cinestezie”, „secrețiune a unui organism bolnav” – deci, *overall*, de „insuficiență” energetică – primite de poezia lui Bacovia din partea lui Lovinescu. Același lucru se poate spune despre relația dintre unitatea mecanică și unitatea termică (relația joule *vs.* calorie) descoperită de Julius Robert von Mayer, o relație care atestă transformarea alimentelor în energie, tipul și cantitatea alimentelor asigurând, se poate spune, calitatea și cantitatea energiei generate: și aceasta poate fi regăsită, la rigoare, la rădăcina diagnosticelor date de Lovinescu lui Bacovia și poeziei lui.

Iar mentorul „Sburătorului” era – nu există nici un motiv pentru a crede contrariul! – foarte serios, sobru, profesional când se pronunța în această manieră similitudinistă despre poezia bacoviană (și, potențial, chiar despre poezia simbolistă în genere). Nimic nu îndreptățește suspiciunea că criticul ar fi fost ironic, ludic, parodic etc., respectiv că ar fi întrebuintat conceptele și echivalențele cu pricina (poezia lui Bacovia *este*

„cinestezie”, este „expresia unei nevroze” etc.) în scopul de a discredita anumite filiere de interpretare, îndeosebi ceea ce, în linii mari, ținea de influența științelor asupra criticii literare și a esteticii. Din contră, Lovinescu pare să creadă întru totul că anumite particularități psiho-somatice și fiziologice stau la originea acestui tip de poezie. Însă alți critici contemporani nu erau dispuși să crediteze o astfel de lectură, în care condițiile de apariție și de existență ale poeziei/ artei erau intim legate de funcționarea „mașinării” corporale.

O mostră de ironizare sau de abordare, în orice caz, mai ludic-relaxată a unui materialism „vulgar” în genul lui Moleschott, chiar legat de tema nutriției, în care era specialist olandezul, produsese, de exemplu, în România ultimilor ani ai secolului XIX, criticul polimat H. Sanielevici, în anii colaborării lui cu cercul socialist al lui Ioan Nădejde. Sanielevici dădea de înțeles, printr-un raționament pseudo-medical, pseudo-scientist – un regim „pseudo” simulat însă cu evidente intenții ironice –, că „imaginația foarte puternică” a „proletarilor intelectuali” ar fi cauzată de starea lor economică deficitară, care îi predispușea la „lihnire”, fiindcă „lihnirea” ar hrăni... „imaginația”: „Proletarii intelectuali au de obicei o imaginație foarte puternică și o fantazie foarte bogată. Și aceasta fiindcă n-au parale. Neavând cum să-și procure mereu senzații noi, trebuie să le reîmprospăteze pe cele vechi cu imaginația și să le combine cu fantazia. Și așa ies câteodată combinații foarte bizare. Subscrisul, fiind unul din sus-numiții lihniți, uzează și el de aceste expediente proletare”¹⁴. (Pseudo)teoria lui Sanielevici nu e, în aparență, deloc convergentă cu acea teorie a lui Dumont, expusă tot în *Théorie scientifique de la sensibilité*, conform căreia libertatea gândirii e asigurată de lipsa necesității/ presiunii orientării (cheltuirii) atenției spre „obiecte exterioare”. Dar în realitate Sanielevici e cât se poate de sardonice atunci când sesizează ca efect pozitiv al stării de „lihnire” proletară potențarea „imaginației”, prin urmare îndepărtarea lui de cadrul teoretic al lui Dumont e, practic, inexistentă. În fond, a urmări perpetuarea inaniției la nivel de mase pentru a spori cuantumul de creativitate al umanității nu coincidea câtuși de puțin cu obiectivele egalitarist-progresiste ale socialiștilor, iar vreme asigurarea unei nutriții corecte – *i.e.*, just repartizate –, dedusă din reconfigurarea posesiei mijloacelor de producție, e un obiectiv implicit în proiectul „luptei claselor”. Însă e de reținut, din aceste deducții ironice ale lui Sanielevici, aceeași predispoziție a explicării fenomenelor psihice prin relația lor cu o materialitate sau cu o corporalitate – una simplă/ individuală sau una extrem de complexă, precum organizarea socială – care le predetermină, predispoziție activă și în gândirea lui Lovinescu, determinist și el în această privință. La urma urmei, și criticul cu simpatii de stânga Sanielevici, și liberalul din fruntea cenaclului „Sburătorul” se bazează la fel de mult pe ceea ce oferă științele vremii lor pentru a trage o concluzie sau alta,

pentru a trasa un argument sau altul, uneori chiar în favoarea unor ideologii adverse.

Revenind la particularitățile poeziei lui Bacovia, așa cum le distinge diagnosticianul Lovinescu, și la contextul epistemologic care le va fi făcut posibil, în reconstituirea căruia de mare utilitate este lucrarea lui Dumont despre „sensibilitate”, se mai poate observa un fapt: absența unui excitant – „obiect al dorinței” – poate fi și ea numărată printre cauzele „suferinței” în genere (*chagrin*) și a „suferinței” bacoviene în particular. Lipsind „obiectul dorinței”, lipsește și cantitatea de „forță” care, o dată investită el, poate fi recuperată, chiar cu profit, căci „obiectul dorinței” ar transfera, la rândul său, subiectului din „forță” lui:

„Les peines que cause l'impossibilité de satisfaire nos désirs, nos instincts, nos penchants, tiennent également à une manque de réaction. Tout désir est la direction de notre activité vers un certain but; lorsque le désir est satisfait, cette activité s'exerce sur l'objet du désir, elle le modifie en lui communiquant une certaine quantité de force, et, en même temps, nous recevons de cet objet une réaction, une autre quantité de force qui fait compensation à notre dépense ou même l'excède. Mais quant le désir n'est pas satisfait, la réaction fait défaut et notre activité est forcée de chercher un autre emploi, le plus souvent dans la sphère de l'inconscience; la diminution de force qui en résulte pour la conscience s'accompagne d'un état de souffrance que l'on appelle chagrin”¹⁵.

Din această perspectivă, „nevroza” tristă, langoarea lui Bacovia rezultă din refugiul (eminamente simbolist, în opinia lui Lovinescu) în „inconștient” pot fi interpretate drept consecințe ale „lipsei de reacție” care ascunde lipsa unui „obiect al dorinței”. Această „nevroză” ar fi răspunsul, în plan psiho-somatic, al unui univers inert, căruia nu i se imprimă „forță” și care nu „compensează” la rândul său prin „forță”. În locul principiului al treilea al mecanicii newtoniene – principiul acțiunii și reacțiunii – în universul bacovian pare să guverneze uneori doar principiul întâi – al inerției – sau, și mai grav, un principiu al inexistenței/ adormirii „forțelor”.

Stridența mediului – abundența de stimuli tactili, vizuali, auditivi –, mai arată Dumont, poate deveni și ea un *trigger* pentru suferință, o imagine a Infernului însuși atunci când atinge cote paroxistice. Stridența produce acea „distensie” sau „mișcare excesivă” a nervilor responsabilă de producerea „durerii”, așa cum o explicau filozofii de secol XVII:

„Ce que nous venons de dire de la suppression de réaction s'applique à tous les objets extérieurs qui communiquent à nos organes de perception un mouvement assez considérable pour les désorganiser. Les couleurs trop éclatantes, des sons trop bruyants, une chaleur trop vive, augmentent à un tel degré les vibrations de nos fibres

nerveuses qu'ils les écartent démesurément; [...]. Trop prolongées, ces sensations amèneraient une solution de continuité complète et une véritable destruction des organes. Nous ne connaissons pas encore d'une manière satisfaisante le mode d'action des saveurs et des odeurs; mais nous avons lieu de supposer que toutes celles qui sont désagréables pour d'autres raisons que le dégoût ou les associations d'idées qu'elles réveillent, agissent comme les couleurs blessantes, les sons déchirants ou une chaleur brûlante, par un excès de mouvement"¹⁶.

Țipătul poetului – exprimat într-un anume tip de poezie – ar putea fi astfel înțeles ca o consecință a modului în care natura, exteriorul îi agrează acestuia „sensibilitatea”, provocându-i mișcări nervoase excesive și diminuându-i „forța” vitală. Această „sensibilitate” agresată, se poate deduce, produce la rândul ei o poezie/ artă care conservă semnele acestei agresiuni. De pildă, un tip de poezie ca a lui Bacovia, care a putut fi comparată cu „strigătul” pisicilor în noapte (cum o caracterizase N. Davidescu în cronica lui despre volumul *Plumb*, în 1916) sau cu „cântecul” scârțâit al „cocoșului metalic” de pe casă – cum o va percepe Lovinescu în cronica sa din 1922 despre același poet. O psihologie a nevricosului cronic, agresat de stimuli externi de orice gamă și intensitate, oferise anterior, în literatura și în publicistica românești, și I.L. Caragiale. Schița *Bubico*, publicată în 1901, e un exemplu simptomatic; la fel *Grand-Hôtel „Victoria Română”*, proză din 1890, și, în genere, toate textele caragieliene unde personajul ori naratorul e confruntat cu proximități canine – eventual violent lătrătoare – ori cu experiența unor copii zgomotoși ori intruzivi, care îl privesc insistent, îl ating sau „zbiară” în prezența lui. Contrariul lui Bacovia (și, potențial, al lui Caragiale) – conform schemei fizio-psiho-metafizice oferite de Dumont și surprinzător de fidel conservate în bagajul conceptual lovinescian – ar fi nimeni altul decât exuberantul Lucian Blaga, așa cum e surprins acesta în studiul lovinescian din 1923 *Poezia nouă*; sau „optimistul”/ stenicul Coșbuc, calificat de Lovinescu în acest mod, ca optimist și stenic, încă din 1905. (Opozabil, prin energia înaltă de care ar dispune și prin optimism, lui Bacovia, Coșbuc s-ar distinge și de un alt poet estimat drept energic: Octavian Goga. I-ar separa pe Coșbuc și pe Goga faptul că energia înaltă a ultimului □ belicoasă, contestatară □ și-ar avea originea în suferință, mai precis în sesizarea și preluarea suferinței *celorlaltți*, și se asociază ipostazei mesianice, de mântuire/ răzbunare a unui „popor” întreg simbolizat de țaranul ardelean, potențial exponent al națiunii române – ipostază pe care Coșbuc n-ar explora-o.)

Dar perspectiva științifică a lui Dumont asupra „sensibilității” oferă mult mai mult decât prețioase indicii despre probabilele origini scientiste ale unei interpretări critice particulare, dedicate unui anume poet, cum e cazul diagnosticului pus de Lovinescu poeziei bacoviene și „psihologiei” care ar fi generat-o.

Căci *Théorie scientifique de la sensibilité* propune chiar o explicație psiho-fizico-chimică a ceea ce pare să fi făcut posibilă apariția unor curente artistice întregi, precum simbolismul sau „decadența” sau, și mai vast, o explicație a cauzelor așa-numitului *mal-du-siècle*, identificat de unii teoreticieni cu „pesimismul” (schopenhauerian sau derivat din acesta). Astfel, nu atât inegalitatea de șanse, exploatarea celor mulți și nevolnici de către cei puțini și puternici, cum ar fi spus filozofii marxști, cât lipsa oxigenării juste a sângelui fiecărui individ în parte ar fi sursa primă a epuizării, asteniei, deficitului energetic și, în fond, a nefericirii indivizilor de la finele secolului XIX!¹⁷ O serie întregă de „suferințe” și „dureri” cumulabile în patologia decadento-simbolistă – „anemia marilor orașe”¹⁸, cu cuvintele lui Dumont – ar avea drept cauză atmosfera viciată a cafenelei și a teatrului (unde prea multe piepturi își împrumută doze cvasi-letale de dioxid de carbon), emanațiile sobei de fontă (vezi poluarea produsă de arderea combustibililor fosili), consumul de substanțe toxice (alcool, halucinogene) și – împotriva unor teorii medicale în vogă care susțineau contrariul – chiar aerul rarefiat al înălțimilor, care, în loc să vindece, ar agrava „cloroza” și bolile de piept¹⁹. Toate acestea ar împiedica, de fapt, *mișcarea* sângelui, declanșând astfel dezechilibre masive în organism, deci diminuări de forță/ energie, deci suferință, prostație, slăbiciune²⁰, pe scurt, un teren favorabil instalării și progresiei diverselor patologii. În astfel de pasaje, Dumont devine un Schopenhauer-ecologist, un Marx-igienist, un critic implicit al capitalismului prin semnalarea efectelor nocive ale industrializării și urbanizării asupra sănătății fizice și mentale, și, în măsura în care condiționează starea de bine generală de *libertatea mișcării* (sângelui), un... „constructivist” cu mult-mult *avant la lettre*²¹.

O lucrare ca *La fatigue intellectuelle* (1898) a lui Alfred Binet și V. Henri a venit cu noi argumente în sensul celor deja extrase de la Dumont, mai bogate, mai actualizate, pornind tot de la „fiziologia” travaliului intelectual, cu grafice și măsurători precise (cardiografe etc.), pentru a trece apoi la „psihologia” acestuia.

Dumont, Binet, Henri și alți științisti sapă, astfel, concertat pentru descoperirea cauzelor fizice ale așa-numitului *mal-du-siècle*, confirmând, se poate spune, ethosul „ostenit”, *a-sthenic* în sens etimologic, adică „fără forță”, al simbolisto-decadenților. Un Taine ar fi dedus mult mai multe cu privire la literatura acestora pornind de la datele și „legile” furnizate de fizio-psihoLOGI. Un Hennequin ar fi spus că, din contră, literatura – prin opere și autori individuali – a persuadat, a predispus spre anumite concluzii știința, oferindu-i acesteia informații sintetice de mare calitate.

Dacă marxismul explică „pesimismul” romantic în felul în care știm că a tratat C. Dobrogeanu-Gherea „pesimismul” lui Eminescu (ca „decepționism”, respectiv ca tip de deziluzie declanșată de cauze în primul rând economico-sociale²²), adică văzând în „pesimism” o

consecință a evoluției relațiilor de producție cu tot cortegiul aferent de manifestări sociale, psiho-fiziologia și medicina experimentală de tipul unor Bernard și Dumont lămuresc întrucâtva în același fel deficitul de energie vitală tradus și într-un deficit de energie neuronală al indivizilor vest-europeni spre finele secolului XIX: industrializarea accelerată, avansul burgheziei, proliferarea marilor aglomerări urbane și a intensificarea dinamicii claselor etc. ar produce efecte rezolut nocive, însă de neevitat.

Un lucru e cert: arta și literatura finelui de secol XIX nu arată – așa cum nu arătase nici romantismul – o societate explodând de sănătate! Totuși, dacă romantismul cultiva pasiunea – trăirea bine definită, explozivă, estimată sau estimabilă ca „energetică” – post-romanticii preferă să exploreze tristețea, langoarea, „nevroza”, „astenia”, „cloroza” (boala sângelui debil), plictisul (celebrul „l’ennui” simbolist), trăirile deșirate, informe, difuze sau, cu cuvintele lui Lovinescu: stările „vagi, neorganizate”. Dacă starea de sănătate presupune veselia *qua* „exuberanță de energie disponibilă”²³, despre societatea modernă post-romantică se poate spune, citind în paralel poezia și literatura medicală, că stoarce, într-un fel sau altul, omul de „energie”, convingere vizibilă și în literatura epocii – de pildă, la mai sus-amintitul I.L. Caragiale²⁴. De aici boala, paloarea, deprimarea, „pesimismul” (*apud* Schopenhauer) sau „decepcionismul” (conceptul socialist-marxistului Gherea); de aici neurastenia, neuropatiile²⁵ etc. (Amintesc în acest context o patologie cu totul serioasă, cu rată mare de fatalitate, precum tuberculoza, la răspândirea căreia evul industrial, creșterea demografică și viața urbană tot mai aglomerată au contribuit din plin.)²⁶

Tot medicală și de influență energetist-termodinamică va fi fost, ca atare, și explicația ideologiilor „reacționare” (cum le-a numit Lovinescu) de tipul narodnicismului, neoclasicismului, neo-galicismului sau a „sămănătorismului” ori „poporanismului” românești. Dacă simbolismul poate fi interpretat ca poezie/ literatură a istovirii psiho-fiziologice sub impactul civilizației moderne, a declinului energetic, a îmbătrânirii individuale și naționale, mai multe creiere familiarizate cu literatura medicală de specialitate a vremii trebuie să fi dedus că remediul langorii „răului de secol”, a „anemiei marilor orașe” este aerul curat de la țară și hrana bună, nealterată de toxinele industrialismului. Filozofia întoarcerii la natură, la țărani și la „țăranism”, la o realitate decuplată/ eliberată de „industrial”, poate fi decodată nu doar sau nu în primul rând din perspectivă ideologico-sociologică, ca proiect al emancipării (sau doar al instrumentării ipocrite a) unei clase sociale, ci și ca un proto-ecologism sau ca un igienism de regăsit, la alte proporții, desigur, și în preocupările intelectuale ale începutului de secol XXI.

În substratul modului în care abordează Lovinescu poezia lui Bacovia în anii 1920 se regăsesc, așadar, toate

fazele reprezentării ideii de „sensibilitate” din secolele XVIII și XIX. Definiția poeziei bacoviene și, în genere, a simbolismului ca poezie a stărilor „vagi și dezorganizate” are în spate studiile psihologului Théodule Ribot (*La psychologie des sentiments*, 1896; *La logique des sentiments*, 1904); dar rezonează și cu „dezorganizarea” de regăsit în jargonul fiziologilor și a filozofilor luminiști. Apoi, „insuficiența” maladivă pe care i-o „signalează” (termenul lui Hennequin) criticului sburătorist aceeași poezie trimite la interpretarea energetistă a lui Dumont: Bacovia va fi fiind acel ins cu deficit de „forță”/ „energie” care produce o poezie în consecință, una ce îi trădează starea în cele mai mici detalii. Poezia bacoviană avea, deci, toate datele pentru a deveni o mină de aur: mai întâi pentru analistul fizio-chimio-psiholog de secol XIX, înainte de a încăpea pe mâna mai gentilă a psihanalistului de secol XX.

Însă Bacovia nu e primul poet care apare astfel în imaginarul lui Lovinescu; criticul remarcase încă din 1905 energia joasă a lui St. O. Iosif; tot el îl așezase pe „astenicul”, „obositul” Eminescu („poet al durerii”!) într-o elocventă antiteză cu senin-„satisfăcutul” Coșbuc, căruia nici o „rezistență” nu i-ar agasa fibra nervoasă: „Eminescu, fiind poet al durerii, are în sufletul său mai mult sentimente astenice. Poetul e obosit de lume și de viață. [...] Eminescu își servește natura pentru a da relief senzațiilor sale de infinită tristețe. Nu sub o astfel de culoare ne descrie natura d. Coșbuc. D. Coșbuc e poetul țărânimii care iubește [...] Iubirea sa senină e fără rezistență și satisfăcută”²⁷. Dacă N. Davidescu a fost primul critic român care, în anii 1920, l-a apropiat explicit pe Eminescu de simbolism, Lovinescu dă semne încă din 1905 că lucrează la un scenariu în care apropie ethosul și psihologia lui Eminescu (și, prin urmare, a poeziei sale) de cele ale (peri)simboliștilor, de la Iosif la Bacovia. Astfel, într-un articol din 1905 despre debutul în poezie al lui Octavian Goga, tânărul Lovinescu pune bazele instrumentarului prin care va discuta ulterior poezia lui Bacovia, deși deocamdată el tratează aici doar despre „astenia” eminesciană, pentru a crea un contrast cu dinamismul psihologiei și poeziei lui Goga. Cu această ocazie, Lovinescu scrutează constituția psihologiei eminesciene și a „sentimentelor” pe care le-ar exprima/ „imita” poezia lui Eminescu, în logica definiției romantic-idealiste a poeziei promovată la noi de Maiorescu și construită cu elemente furnizate de Schopenhauer și Herbart. Surprinzător, criticul constată că trăirile exprimate de Eminescu nu sunt unele bine definite, situate în conștient, chiar explozive, precum pasiunile – așa cum cerea definiția de sursă idealistă a poeziei –, ci unele mai puțin puternice și definite. Ar fi putut fi calificate drept trăiri de energie joasă. Eminescu exprimă, din câte lasă de înțeles Lovinescu în 1905, un „sentiment” mai puțin intens și mai puțin conturat decât ar fi preferat să remarce Schopenhauer sau Herbart în poezie: anume o „infinită tristețe”. „Infinită” trimite în

acest context nu atât la fațonada metafizică a emoțiilor eminesciene, la abisalitatea trăirilor romantice în genere, cât la o „trăire” de tipul celor pe care mai târziu Lovinescu le va găsi mai ales – sau strict – în bagajul simboștilor. Adică la o „stare” infra-conștientă (subconștientă sau inconștientă) descrisă tot mai frecvent de Lovinescu în anii 1920 drept un fenomen psihic „vag, dezorganizat”, fără contururi și evoluție finite și definite și care nu urmează traiectoria în formă de clopot – cu început, dezvoltare/ culminare și finalizare – a „sentimentului” sau a „pasiunii”. Adică a trăirilor susceptibile de a face obiectul poeziei romantice și, nu mai puțin, a „compoziției” poetice estimate a le reda sau a le imita, așa cum le definea Măiorescu în *Poezia română. Cercetare critică*²⁸. Tabloul interpretării și diagnosticării poeziei lui Bacovia din anii 1920 e anticipat, iată, în gândirea lui Lovinescu, la un nivel schematic, de primă intenție, în această lectură simili-simbolistă și totodată medicalistă aplicată lui Eminescu și poeziei sale de tânărul Lovinescu,

într-un articol avându-l în centru pe Goga.

O întregă pleiadă de autori cu *energii scăzute*, exprimând trăiri incerte, cu minimum de consum caloric și un minimum de expresie energetică, și de antagoniști ai lor, scriitorii *energiilor tari*, ai sentimentelor violente, puternice, rezolut definite, formează, în fond, literatura română a finelului de secol XIX și a începutului de secol XX. Cel puțin așa o distinge E. Lovinescu, un critic imersat mai mult decât s-ar fi putut crede în magma teoriilor fizico-chimice și psiho-fiziologice ale sutei de ani care precedă investigațiile și verdicturile sale.

Paradigma termo-energetistă a continuat să fabrice adepți și ingineri ai ideilor – nu doar în sfera științelor tari, ci și în umanioare sau în disciplinele intermediare – în întreg secolul XX, trecând și în secolul următor²⁹. Dacă n-a fost un vizionar, Lovinescu a fost cu siguranță un teoretician uneori uimitor de bine bransat la sursele cunoașterii din vremea sa.

(*Fragmente dintr-un volum în lucru.*)

Note

1. Teodora Dumitru, „Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu”, *Transilvania*, nr. 3 (2023): 33-44.
2. Léon Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 122.
3. Trebuie adăugat însă că teoriile de secol XIX derivate din sau influențate de legea conservării energiei dintr-o perspectivă păreau convergente cu filozofile materialiste, chiar cu materialismul istoric și dialectic, în sensul că puteau fi aduse la ideea comună a preeminenței fizicii-*physis qua* realitate empirică, observabilă, cuantificabilă, ca o „mind independent reality” etc., asupra oricărei alte entități prezumabile ca non-fizice sau meta-fizice. Însă din altă perspectivă aceleași teorii au putut fi interpretate – cel puțin cu referire la anumiți științisti, ca Wilhelm Ostwald ș.a. – și ca anti-materialiste, în măsura în care conceptul de „energie” era propulsat ca fundament al „materiei” înseși, ca adevărată bază a existentului, deci ca o entitate care contesta „materiei” calitatea de fundament prim al existenței, și în măsura în care „forța”/ energia – de vreme ce trata despre un obiect sau o entitate invizibil(ă) și intangibil(ă) – putea fi percepută și instrumentată ca o variantă modernizată a „spiritului”, a „ideii”, a unei „mind dependent reality” etc. În acest ultim sens, vezi V.I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908): „Energeticist physics is a source of new idealist attempts to conceive motion without matter—because of the disintegration of particles of matter which hitherto had been accounted non-disintegrable and because of the discovery of hitherto unknown forms of material motion”. V.I. Lenin, *Collected Works. Volume 14. 1908*, translated from the Russian by the late Abraham Fineberg, edited by Clemens Dutt (Moscow: Progress Publishers, 1977), 273.
4. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 123.
5. Lovinescu identificase și la alți poeți – la Eminescu ori la St. O. Iosif, de pildă – astenia sau „paliditatea” provenită din „lipsa de nerv” ca indici ai deficitului de energie/ putere, reflectat și în opera lor.
6. Julius Robert von Mayer a arătat că „forța” (energia) ființelor vii se obține prin procesul de oxidare.
7. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 126.
8. Ernest Dupré, *Pathologie de l'imagination et de l'émotivité* (Paris: Payot, 1925), 292. Vezi și dexonline: „1. impresie generală, nediferențiată, care rezultă din totalitatea senzațiilor primite de la organele interne, caracterizându-se printr-o dispoziție plăcută sau neplăcută; 2. Sensibilitate care reflectă propria existență fizică”.
9. Dupré, *Pathologie de l'imagination et de l'émotivité*, 293.
10. Dictionar.romedic.ro
11. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 127. De o altă părere era, în secolul XVIII, chirurgul Jean-Baptiste Pressavin, care, în *L'Art de prolonger la vie et de conserver la santé ou Traité d'hygiène*, susținea avantajele ponderării alimentare și a alimentației preponderent vegetale, aceasta din urmă estimată a fi destinată omului prin natură. În schimb, considera același Pressavin, regimul bazat pe carne i-ar fi adus omului o serie de boli și i-ar fi alterat inclusiv caracterul (vezi cap. „Des aliments”; vezi, în corolarul al optulea, recomandarea unui regim nutritiv auster, nicidecum al unuia abundent, cum solicită Dumont peste aproximativ un secol: „[...] la quantité des aliments nécessaires aux réparations des pertes de substances qu'un sujet fait

journallement, lors même qu'il s'exerce beaucoup, est bien inférieure à celle que le commun des hommes croit devoir prendre; ce qui fait que l'abus en plus, est toujours plus fréquent que celui en moins: on a beaucoup d'exemples de personnes qu'un régime trop nourrissant avoit jeté dans un état valétudinaire dont aucun remède n'avoit pu les tirer, et qui se sont rétablies en observant le régime le plus austère". Jean-Baptiste Pressavin, *L'Art de prolonger la vie et de conserver la santé ou Traité d'hygiène. Avec approbation et privilège du roi* (Lyon: J.S. Grabit Libraire, Paris, Cuchet Libraire, 1786), 344; vezi și 118 et sq. Pressavin arată că această regulă se aplică și persoanelor care exercită travaliu intelectual, spre deosebire de recomandările unor oameni de știință din a doua parte a secolului XIX, pentru care travaliul intelectual apare drept la fel de epuizant sau chiar mai epuizant decât munca fizică. Este posibil ca în această schimbare de paradigmă survenită în igiena alimentației (sau măcar în lucrările științifice care o vizează) să fi intervenit pe fondul răspândirii tot mai intense a tuberculozei în Europa îndeosebi în prima parte a secolului XIX. Iar tuberculoza era o patologie despre care se estima că poate fi învinsă printr-o ingestie substanțială de proteină animală. □ Teorie susținută și aparent verificată chiar de tânărul Lovinescu, acesta fiind atins de tuberculoză în timpul unei călătorii în Germania întreprinse în primii ani ai secolului XX, dar vindecat, după propriile mărturii, prin reacția organismului sănătos, bine hrănit, ajutat și de decizia de a lăsa în urmă cețurile Nordului și de a se îndrepta spre soarele Italiei. (Întâmplarea a făcut însă ca bine-hrănitul critic, pe care aportul nutritiv l-a salvat în tinerețe de escaladarea unei boli potențial fatale, să fi trăit totuși mai puțin cu mai bine de un deceniu decât aparent mult mai deficitarul sub aspectul „energiei” vitale George Bacovia, care a reușit să treacă pragul a 75 de ani...) În fine, inclusiv în acest context al amenințării permanente reprezentate de tuberculoză de-a lungul întregului secol XIX, dar și în primii ani ai secolului următor, teoria conservării energiei a fost cooptată la o serie întregă de teorii ale compensării „consumului” - *i.e.*, al compensării deficitului energetic excesiv - indus de tuberculoză asupra organismului (de altfel, boala mai era numită și boala consumului sau „consumpție”). O compensare optimă se credea că se poate realiza în primul rând prin creșterea aportului caloric și proteinic. E de amintit și că vreme de mai multe decenii, până să fie identificat agentul bacterian care o provoacă, respectiv bacilul Koch, în 1882, tuberculoza nu a putut fi abordată curativ de pe principii științifice, fiind identificată și tratată doar pe baza simptomelor, și că în prima parte a secolului XX făcea încă ravagii, inclusiv în România. (Tratamentul cu antibiotice a fost descoperit în perioada postbelică, iar vaccinul BCG (Calmette-Guérin), deși descoperit cu decenii înainte, n-a putut fi instituit ca profilaxie la nivel de mase decât tot după Al Doilea Război Mondial.) Coroborată cu efectele penuriei de pe multiple planuri, în primul rând una alimentară, adusă de cele două războaie mondiale, de sărăcia endemică la nivel de mase îndeosebi în Europa de Est, teoria compensării „consumului” dat de tuberculoză printr-o alimentație abundentă și mai ales hiper-proteinică a luat amploare și România în prima parte a secolului XX. Astfel s-a ajuns la o concepție diametral opusă ideilor de igienă alimentară de secol XVII, ale unui Pressavin, de pildă, care pleda pentru moderație și meniu preponderent vegetal. (Dar vederile lui Pressavin ajung, mai mult sau mai puțin surprinzător, în consens cu mare parte a concepțiilor nutriționale din a doua parte a secolului XX și din debutul secolului XXI, concepții ocupate să combată plaga capitală a epocii postbelice, alta decât cea a secolului trecut: anume bolile cardiovasculare și cele asociate lor, bolile metabolice, toate estimate a fi intens determinate de o alimentație hiper-abundentă și dezechilibrată, preponderent invadată de grăsimi saturate, de origine animală.) Este, în orice caz, uimitor modul în care ofensiva unei patologii infecțioase cu rată mare de fatalitate precum tuberculoza a putut modifica nu doar paradigma nutriției, ci o întregă viziune asupra științelor și a existenței în genere. Și nu în ultimul rând viziunea asupra teoriilor despre artă, literatură, poezie.

12. Dumont trimite la cercetările unui anume Byasson (*Théorie scientifique de la sensibilité*, 127). Este, posibil, unul dintre chimiștii numărați, la finele secolului XIX, printre cercetătorii implicați în dezvoltarea de tehnologii de tipul producerii petrolului - vezi *Production, Technology, and Uses of Petroleum and Its Products by S.F. Peckham, The Manufacture of Coke by Joseph D. Weeks, Building Stones in the United States, and Statistics of the Quarry Industry for 1880* (Washington: Government Printing Office, 1884), 60; vezi și Yakov M. Rabkin, „La Chimie et le pétrole: les débuts d'une liaison”, *Revue d'histoire des sciences*, nr. 30-34 (1977): 303-336, 318, (consultat în varianta electronică pe portalul persee.fr).
13. Jacob Moleschott, *Lehre der Nahrungsmittel* [Știința alimentației] (1850).
14. Hasan [H. Sanielevici], „Muzica văzului sau piano cu culori”, *Lumea nouă științifică și literară*, nr. 11, 21 aug. (1895).
15. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 146.
16. *Ibid.*, 141-142.
17. Totuși, nimic nu împiedică concluzia că toate aceste toxine și condiții toxice de trai, mai ales în mediul urban și industrial, sunt în directă relație cu structurile capitalist-burgheze, sunt un emanat al acestora. Și că, prin urmare, operația de combatere a curenților de oxigenare, de pildă, ar trebui să meargă mână în mână cu „lupta de clasă” și debarcarea *statu quo*-ului responsabil de această derivă proto-ecologistă.
18. *Ibid.*, 134.
19. „Tout mouvement vital ayant pour effet de produire une désassimilation, c'est-à-dire l'oxydation des éléments de nos tissus, la quantité de force qui nous constitue ne peut [...] être maintenue qu'à la condition d'une réparation continuelle. C'est le sang qui est le grand réservoir des matériaux nécessaires à cet entretien de l'organisme. Quand [...] ces matériaux ne sont pas en quantité suffisante, il se produit un état de malaise que l'on appelle sentiment de faiblesse. L'assimilation étant alors moindre que la déperdition, il s'ensuit une diminution de force, qui renouvelle à chaque instant le sentiment de peine.

L'appauvrissement du sang peut tenir à différentes causes, soit à une alimentation insuffisante [...] soit à l'altération de l'air respiré (anémie des grandes villes), soit à des hémorragies [...] soit à l'augmentation accidentelle de certaines sécrétions aux dépens de la masse sanguine (albuminurie, diabète, diarrhée, suppuration, catarrhes etc.). [...] Le malaise que l'on ressent après de longues veilles dans des réunions nombreuses, au théâtre, au café, et en général dans toute atmosphère viciée par la combustion de nombreuses lumières réunie à celles des poitrines humaines, n'est pas autre chose qu'une anémie momentanée. La sensation pénible que l'on éprouve au sommet de montagnes élevées est due aussi, en partie du moins, à une sorte d'anémie causée par la raréfaction de l'air; [...]. Le sentiment de faiblesse peut naître aussi de l'introduction dans le sang de certains éléments toxiques qui diminuent ses propriétés réparatrices; de là les malaises que causent les émanations de poêles de fonte, les vagues états de souffrance qu'éprouvent les peintres et les doreurs de cadres, ou les ouvriers exposés à des vapeurs carburées. [...] heureusement que dans la plupart de ces cas l'anesthésie intervient et empêche la sensation douloureuse de parvenir jusqu'au Moi". Ibid., 134-135.

20. Ibid., 134-136.

21. Mă refer la teoria/ legea constructală descoperită de fizicianul Adrian Bejan la finele secolului XX și popularizată în *Design in Nature* (2012).

22. Teoriile de inspirație marxistă ajung să explice orice tip de disfuncție psihică prin condițiile socio-economice, inclusiv sinuciderea: „*Sporirea sinuciderilor e datorită organizației sociale de azi*”, conchide un anume Cipar, în „Cauza înmulțirii sinuciderilor”, apărut în *Lumea nouă științifică și literară*, nr. 15, 18 sept. (1895).

23. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 156.

24. Un ecou mai mult sau mai puțin ironic al acestor teorii exprimă în literatura română de secol XIX mai multe scrieri ale lui I.L. Caragiale. Nu doar „spiritismul”, „hipnoza” (vezi „deochiul” – tehnică arhaică omoloagă modernei hipnoze) ori „magnetismul” sunt referințele (pseudo)scientiste de secol XIX prezente în texte ale lui, ci și conceptul de „energie”, respectiv teoria conservării energiei, recodificată, în termeni fizico-capitaliști și marxiști/ egalitariști, ca „iconomisire” de energie și „cheltuire” de energie. Caragiale pare să fi luat act, în acest sens, ca și prietenul său C. Dobrogeanu-Gherea, și de esul *Philosophy of Style* (1852) al lui Herbert Spencer, unde filozoful britanic dezvoltă o teorie eminentă economică a atenției, ca fenomen psihic general, și a discursului artistic, ca expresie particulară. În diatriba intitulată „Zgomot” (o critică a poluării fonice bucureștene a unui ins terorizat senzorial și nervos, visând la o „vârstă de cauciuc” – care, în trecut fie zis, când a devenit realitate, în secolul XX, a produs o altă calamitate: poluarea cu micro-particule), Caragiale încenează incidental o traducere din două perspective, imaginate ca opuse, a fundamentelor termodinamicii. O traducere exprimă punctul de vedere egalitarist-marxist/ socialist, care critică punerea problemei evoluției în termeni economici darwiniano/ spenceriano-malthusieni: „lupta pentru trai” ar duce la o „cheltuire”/ „uzură” mai mare de „energie” decât se economisește, deci nu poate funcționa ca principiu valid al existenței; dar și excesul de preocupări intelectuale – excesul de cap/ creier – ar duce la un dezechilibru energetic al organismului, obligat să investească într-un organ care „cheltuie” mai mult decât produc alte organe. O altă traducere ar exprima doxa conservatorilor de varii spețe, critici ai democrației, pentru care „sistemele” democratice duc nu la echitate universală, ci la înjosire universală, *i.e.*, la egalizarea *în jos* sau *în „puțin”* a traiului tuturor muritorilor: „pentru ce atât de rar oamenii ajung astăzi la bătrânețe mai înaintate, necum la adânci? [...] Altădată oamenii trăiau mai puțin, dar trăiau mai mult; astăzi trăiesc mai mulți, dar trăiesc mai puțin. De unde, putem trage următoare formulă savantă: longevitatea stă în raport direct cu mortalitatea. Care să fie cauza acestei aparente anomalii? [...] unii zic că nu poate fi aci decât o chestiune economică. Pe măsură ce se-nmulțesc oamenii, lupta pentru trai devine mai grea; de aici, exces de oboseală, uzură mai repede a energiei; omul de astăzi se trăiește în cinzeci de ani cât se trăia omul de pe vremuri într-o sută – viață mai scurtă, dar poate mai plină. Apoi... mașinismul, capitalismul, alcoolismul etc. Degenerescența! strigă unii. Omenirea slăbește pe zi ce merge. Armonia anatomică și fiziologică a omului se preschimbă mereu: unele organe menite să cheltuiască energie capătă putere covârșitoare asupra altora menite să strângă energia și s-o iconomisească: un caz analog al bugetelor vecinic soldate cu deficit, osândite a se echilibra vecinic cu împrumuturi. [...] omul va ajunge cu vremea să aibă ca înfățișare normală înfățișarea caricaturilor multregretatului nostru amic Jiquid: un cap foarte mare pe un trupușor mai mic decât capul [...]. Și totuși, cu așa capete colosale, omenirea va sfârși prin a fi ne bună. [...] Planeta noastră va fi un vast balamuc! [...] În fine, alți înțelepți pretind că scurtimea vieții se datorește numai și numai sistemelor democratice, care tind a egaliza, a nivela pe toți muritorii: să trăiască toți, puțin, dar egal!”. I.L. Caragiale, „Zgomot”, *Universul*, nr. 290, 22 oct. (1899); reprodus în I.L. Caragiale, *Opere. I. Proză literară*, ediție de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav, Prefață de Eugen Simion (București: Editura Univers Enciclopedic, 2000), 1153-1154. O traducere a corpului animal („mașina cea vie”) în termeni de „energie” economisită sau cheltuită propune Caragiale și în antologica scenă a maltratării câinelui din schița *Grand Hôtel „Victoria Română”*. Corpul câinelui hăituit apare aici ca un motor termic care, consumând și ultima „rezervă” de combustibil, cade în acea stare de nemișcare ce presupune un minim (cel mai „ieftin”) „consum” de energie – e vorba de somn, căci „somnia se capătă mai ieftin decât hrana”: „o piatră l-a izbit peste bot, alta la o încheietură, un lemn peste șale și altele plouă... El își iese acum din sine; mașina cea vie dă drumul rezervei de energie, – pentru așa moment o păstra, – nici un gând de economie... trebuie cheltuită toată! Opintindu-se din fundul răunchilor, animalul s-avântă orbește în fața loviturilor... Un răcnet suprem! sparge rândurile vrăjmașilor, le scapă pinte picioare și fuge uitându-se numai-nainte, fuge mereu până dă de un loc singuratic. Aci s-așează,

- stins de oboseală, să-și liniștească cutremurul membrelor, să-și lingă rănila și să se vaite discret de durere. Somnul se capătă mai ieftin decât hrana”, I.L. Caragiale, *Grand Hôtel „Victoria Română”, Convorbiri literare*, nr. 11, 1 febr. (1890); reprodus în I.L. Caragiale, *Opere. I. Proză literară*, 79.
25. Pentru socialistul Gherea, „pesimismul”, „boala secolului” XIX, e rediagnosticată ca „decepționism”. Aceasta ar echivala cu epuizarea nervoasă provocată de un dezechilibru între corp și suflet produs, la rândul său, de fenomenul *evoluției*, tradusă spencerian ca „luptă pentru existență”, are cauze economice și sociale indeniabile, pe care nu le experimentaseră oamenii din urmă cu jumătate de secol: „închipuiți-vă, sau mai bine observați, viața unui tânăr mai cult, mai ales viața de azi a proletarului muncii intelectuale - căci clasa aceasta de oameni dă mai cu seamă și scriitorii, și cititorii din zilele noastre. Copil: e deja plin de griji, învață mult, în școală petrece o parte însemnată a vieții: 15-18 ani. Deja în școală i se dezvoltă toate sentimentele de invidie, emulare, șiretenie, atât de necesare în lupta pentru existență. Tânăr: trebuie să dea vârtos din coate, trebuie să-și încordeze toate puterile fizice ca să poată străbate această luptă ucigătoare pentru trai. Această luptă durează toată viața, și fiecare zi din viață e otrăvită de nesiguranța zilei de mâine. Ziua, muncă și muncă nervoasă; noaptea, teatru enervant, pe urmă cafelele, petreceri, de multe ori deboșuri. Și luxul strălucitor, aprinzător de dorințe, de invidie amară, și sărăcia umilitoare, aprinzătoare de ură, și zgomotul orașului, gazetele zilnice, aducătoare de știri din câteșipatru colțuri ale lumii, și politica, și arta, toate excită gândurile, exaltează simțămintele, zguduie nervii. [...] Această viață e imens deosebită de cea din epoca trecută; ea e atât de prielnică largirii orizontului intelectual încât aproape amenință hotarele inteligenței; [...] dar totodată și atât de defavorabilă sănătății și echilibrului corporal și sufletesc! Ea produce neurastenia, nevroza, într-un cuvânt acea stare patologică sufletească pe care oamenii care o simt, dar nu știu s-o explice, o numesc boala veacului”, „D-I Panu asupra criticii și literaturii” [1896], în C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, ediție de Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Voitec (coord.), vol. 7 (București: Editura Politică, 1980), 116. Gherea nu e, desigur, un paseist, căci nu idilizează „echilibrul” dintre corp și suflet al omului arhaic, rural sau pre-industrial (fie și numai din cauză că menținerea acestui „echilibru” înseamnă perpetuarea unui „orizont intelectual” limitat), însă investigarea cauzelor „neurasteniei” și ale „nevrozei” e susținută la el de o critică deloc voalată a capitalismului și a modului de existență *actual, i.e.*, burghez, comodat, bazat pe excitare/ exaltare a simțurilor și inducere/ manipulare a „dorinței” etc. Dacă naivitatea arhaică, premodernă era anxioasă, lumea modernă, a marilor orașe, lumea muncii și a consumului inegal și inechitabil, lumea științei și a știrilor, a ofertelor multiple, de la arta înaltă la zațul cafelei, epuizează „puterile” indivizilor. Capitalismul *zguduie nervii* - iată diagnosticul „biopolitic” (M. Foucault) *avant la lettre* al lui Gherea.
26. Interesul pentru conceptul de „energie” și posibilele lui exploatari (pseudo)medicale, (pretins) curative, a mers, în anii 1920 - chiar în perioada în care poezia lui Bacovia își primea diagnosticul de *low energy* de la Lovinescu - până acolo încât recenta descoperire a radiumului și a radioactivității a părut un panaceu, o serie de compuși sau elemente radioactive fiind introduse în preparate farmacologice și cosmetice (vezi „Radithor”) comercializate sub pretenția de a crește doza de „energie” a corpului uman și, prin urmare, cota de vitalitate și robustețe. Din aceeași arie a influenței exercitate de noile descoperiri din știință, chiar din radiologie, asupra artelor și teoretizării lor la început de secol XX face parte și amprenta lăsată de tehnologia razelor X asupra arhitecturii - vezi Beatriz Colomina, *X-Ray Architecture* (Zürich: Lars Müller Publishers, 2019). Îi mulțumesc Mirunei Stroe pentru această referință.
27. E. Lovinescu, „D. O. Goga” (I-V), *Epoca*, nr. 289 (23 oct.), nr. 293 (27 oct.), nr. 297 (31 oct.), nr. 300 (3 nov.), nr. 304 (7 nov.) (1905); reluat în E. Lovinescu, *Pași pe nisip*, vol. I (București: Librăria Națională, 1906), de unde este reprodus în E. Lovinescu, *Opere*, ediție de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George, vol. I (București: Editura Minerva, 1982), 82-83.
28. „Cea din urmă asemănare între pasiune și poezie [...] este dezvoltarea grabnică și crescândă spre culminarea finală, ce o au amândouă deopotrivă”, Titu Maiorescu, *Poezia română. Cercetare critică* [1867], reprodus în Titu Maiorescu, *Opere. I. Critice*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion (București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005), 67.
29. Vezi în acest sens Anson Rabinbach, *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity*, (Oakland: University of California Press, 1992); Philip Mirowski, *More Heat than Light: Economics and Social Physics, Physics as Nature's Economics (Historical Perspectives on Modern Economics)* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1989) și, de același autor, *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2002).

Bibliography

- Bejan, Adrian, and J. Peder Zane. *Design in Nature. How the Constructal Law Governs Evolution in Biology, Physics, Technology, and Social Organizations*. New York: Anchor, 2012.
- Bernard, Claude. *Rapport sur le progrès et la marche de la physiologie générale en France* [Report on the Progress and Development of General Physiology in France]. Paris: Imprimé par l'autorisation de son Exc. Le Garde des Scéaux, à L'Imprimerie Impériale, 1867.
- Caragiale, Ion Luca. „Zgomot” [Noise]. *Universul*, no. 290, 22 oct. (1899). In Ion Luca Caragiale. *Opere. I. Proză literară* [Works. I.

- Literary Prose], edited by Stancu Ilin, Nicolae Bârna, and Constantin Hârlav, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Caragiale, Ion Luca. *Grand Hôtel „Victoria Română”, Convorbiri literare*, no. 11, 1 febr. (1890). In Ion Luca Caragiale. *Opere. I. Proză literară* [Works. I. Literary Prose], edited by Stancu Ilin, Nicolae Bârna, and Constantin Hârlav, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Cipar. “Cauza înmulțirii sinuciderilor” [The Cause of the Rise in Suicides]. *Lumea nouă științifică și literară*, no. 15, September 18, 1895.
- Colomina, Beatriz. *X-Ray Architecture*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2019.
- Dobrogeanu-Gherea, Constantin. “D-I Panu asupra criticii și literaturii” [Mr. Panu on Literary Criticism and Literature, 1896]. In C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 7 [Complete Works, vol. 7], edited by Ion Popescu-Puțuri and Ștefan Voitec. Bucharest: Editura Politică, 1980.
- Dumitru, Teodora. “Eminescu-thermosof sau cum intră știința în poezie (I)” [Eminescu-Thermosopher or How Science Enters Poetry (I)]. *Transilvania*, no. 8 (2022): 20-32.
- Dumitru, Teodora. “Eminescu-thermosof sau cum intră știința în poezie (II)” [Eminescu-Thermosopher or How Science Enters Poetry (II)]. *Transilvania*, no. 9 (2022): .
- Dumitru, Teodora. “Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu” [A (Peri)Thermodynamic Reading of E. Lovinescu’s Interpretation of G. Bacovia]. *Transilvania*, no. 3 (2023): 33-44. <https://doi.org/10.51391/trva.2023.03.04>.
- Dumont, Léon. *Théorie scientifique de la sensibilité* [Scientific Theory of Sensibility]. Paris: Librairie Germer Baillière, 1875.
- Dupré, Ernest. *Pathologie de l’imagination et de l’émotivité* [Pathology of Imagination and Emotivity]. Paris: Payot, 1925.
- Fechner, Gustav Theodor. *Vorschule der Ästhetik* [Propaedeutics of Aesthetics]. Leipzig: Breitkopf, 1876.
- Ferrero, Guglielmo. *Les Lois psychologiques du symbolisme* [Psychological Laws of Symbolism]. Paris: Félix Alcan, 1895.
- Hagemester, Michael. “Russian Cosmism in the 1920s and Today.” In *The Occult in Russian and Soviet Culture*, edited by Bernice Glatzer Rosenthal. New York: Cornell University Press, 1997.
- Hasan [H. Sanielevici]. “Muzica văzului sau piano cu culori” [Music of Sight, or Piano with Colors]. *Lumea nouă științifică și literară*, no. 11, August 21, 1895.
- Lenin, V.I. *Collected Works. Volume 14. 1908*. Translated from the Russian by the late Abraham Fineberg, edited by Clemens Dutt. Moscow: Progress Publishers, 1977.
- Lovinescu, Eugen. “D. O. Goga” [Mr. O[ctavian] Goga] (I-V). *Epoca*, no. 289, no. 293, no. 297, no. 300, no. 304 (1905). In Eugen Lovinescu. *Opere*, vol. I [Works, vol. I], edited by Maria Simionescu, and Alexandru George. Bucharest: Editura Minerva, 1982.
- Lovinescu, Eugen. *Poezia nouă* [The New Poetry]. Bucharest: Editura „Ancora”, Alcalay & Calafeteanu, 1923. In Eugen Lovinescu. *Opere*, vol. IX [Works, vol. IX], edited by Maria Simionescu and Alexandru George. Bucharest: Editura Minerva, 1990.
- Maioreescu, Titu. *Poezia română. Cercetare critică* [Romanian Poetry. Critical Research, 1867]. In Titu Maioreescu, *Opere. I. Critice* [Works. I. Literary Criticism], edited by D. Vatamaniuc, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005.
- Mirowski, Philip. *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2002.
- Mirowski, Philip. *More Heat than Light: Economics and Social Physics, Physics as Nature’s Economics (Historical Perspectives on Modern Economics)*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1989.
- Peckham, Stephen Farnum, and Joseph D. Weeks. *Production, Technology, and Uses of Petroleum and Its Products by S.F. Peckham, The Manufacture of Coke by Joseph D. Weeks, Building Stones in the United States, and Statistics of the Quarry Industry for 1880*. Washington: Government Printing Office, 1884.
- Pressavin, Jean-Baptiste. *L’Art de prolonger la vie et de conserver la santé ou Traité d’hygiène. Avec approbation et privilège du roi* [The Art of Prolonging Life and Preserving Health, or Treatise on Hygiene. With King’s Approval & Privilege]. Lyon: J.S. Grabit Libraire, Paris, Cuchet Libraire, 1786. Pressavin, Jean-Baptiste. *Nouveau traité des vapeurs, ou Traité des maladies des nerfs. Avec Approbation & Privilège du Roi* [New Treatise on Vapours, or Treatise on Diseases of the Nerves. With King’s Approval & Privilege]. Lyon: Reguilliat Librairie, 1770.
- Rabinbach, Anson. *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity*. Oakland: University of California Press, 1992.
- Rabkin, Yakov M. “La Chimie et le pétrole: les débuts d’une liaison” [Chemistry and Oil: the Beginnings of a Relationship]. *Revue d’histoire des sciences*, no. 30-34 (1977).
- Spencer, Herbert. *Philosophy of Style: An Essay* [1852]. New York: D. Appleton Company, 1884.
- Stan, Marius. “Newton’s Concepts of Force among the Leibnizians.” In *Reading Newton in Early Modern Europe*, edited by Mordechai Feingold and Elisabethanne Boran. Leiden: Brill, 2017.